

FASCISME EN DE GOEDE DICTATOR

Oordelen en dwalingen van
de Nederlandse pers (1920-1940)

Hans Geleijnse

Fascisme en de goede dictator

Fascisme en de goede dictator

Oordelen en dwalingen van de
Nederlandse pers (1920-1940)

HANS GELEIJNSE

Hilversum
Verloren
2022

Afbeelding op het omslag: Benito Mussolini tijdens een rede in Rome op 21 april 1934
ter gelegenheid van de viering van de stichting van Rome en de Dag van de Arbeid.
© Archivio Storico Luce CINECITTÀ Spa.

ISBN 9789464550023

© 2022 Hans Geleijnse
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding	9
Intellectuelen	9
De Italiaanse pers	10
Fascisme en de internationale pers	11
Fascisme en de Nederlandse pers	11
De pers en de publieke opinie	12
De landelijke pers	13
De pers en de verschillende aspecten van het fascisme	15
De macht van de pers	17
1 Mussolini en de opkomst van het fascisme	18
Italië en de Eerste Wereldoorlog	18
De bezetting van Fiume in 1919	19
Fascisten tegen het bolsjewistische gevaar	21
Fascisme op weg naar de macht	25
2 Vóór en na de Mars naar Rome	28
De Mars naar Rome	29
Positieve reacties op machtsovername	31
Afkeer van het nieuwe regime	32
Omzwaai in de beoordeling	32
3 Afbraak van de Rechtsstaat	34
Amnestie	34
Ontslagregels voor ambtenaren	35
Aantasting onafhankelijke rechtspraak	35
Wijziging van het kiesstelsel	36
Perscensuur	38
Kritiek op de censuur	39
Gelijkschakeling van de Italiaanse pers	40
Reacties van de Nederlandse pers	42
Blauwdruk voor de afbraak van een rechtsstaat	42

4	De belangen van het Vaticaan	44
	Toenadering Fascisme en Vaticaan	44
	Het Verdrag van Lateranen	45
	De Italiaanse jeugd	47
	Vrijtijdsbesteding	48
	Non abbiamo bisogno	49
	Tegen Racisme	50
5	De Korfoe crisis	51
	Italië was voorbereid	51
	Bezetting van het eiland Korfoe	53
	De Volkenbond	53
	Casus belli	54
	Imperialistische ambities	55
6	Het uitschakelen van de oppositie	57
	De moord op Matteotti	57
	Afrekening met andere politieke tegenstanders	59
	Vervolging van de vrijmetselaars	63
	De dictatuur en jaren van stabilisatie	63
	Begrip in de pers voor de dictatuur	65
7	De rol van de intellectuelen in Italië	67
	Manifest van fascistische intellectuelen	67
	Manifest van antifascistische intellectuelen	68
	Reacties in de pers	69
	Represailles tegen antifascistische intellectuelen	71
	Oprichting van de Accademia d'Italia	72
	Loyaliteitsverklaring	73
8	Fascistische visie op Europa	75
	De toekomst van Europa	75
	Conferentie als huldebetuiging aan het fascisme	76
	Nationaalsocialisme en Racisme	78
	Weinig kritiek op de conferentie	79
9	Nederlandse propagandisten	81
	Aantrekkingskracht van het fascisme	81
	Welwillende hulp en fanatieke steun	83
	Publicaties over het fascisme	86
	Een internationaal sportevenement	88
	Wetenschap en Cultuur	89
	Een kritische geleerde	90
	Het fascisme was niet besmet	91

10	Het vernieuwende fascisme en de goede dictator	92
	Positieve geluiden over tien jaar fascisme	92
	Afkeer van het fascistisch schrikbewind	95
	Corporatisme	96
	Vijftien jaar fascisme	98
	Bewondering voor Mussolini	99
	Mussolini is boven kritiek verheven	101
	Respect voor Mussolini bij de Amerikaanse pers	102
11	Het fascisme als voorbeeld en inspiratiebron voor andere landen	103
	Europa	103
	Samenwerking Europese fascistten	105
	Latijns-Amerika	106
	Amerikaanse steun voor het Italiaanse fascisme	107
	Plannen voor een staatsgreep in Amerika	109
	Amerikaanse liefde voor Mussolini is over	109
12	Nationalisme en Imperialisme	110
	Nationalisme	110
	Koloniale expansie in Libië	111
	De verovering van Ethiopië	113
	Een falende Volkenbond	114
	De pers legt er zich bij neer	116
	Griekse eilanden en Albanië onder het fascisme	119
13	Mussolini en Hitler	121
	Onafhankelijk Oostenrijk	121
	Eerste ontmoeting met Hitler	122
	Italianen in de Spaanse burgeroorlog	124
	Mussolini in Duitsland	126
	Het Verdrag van München	128
	Militair verbond Duitsland-Italië	130
14	Antisemitisme	132
	‘Geen antisemitisme in Italië’	132
	Duitse invloed	133
	Rassenpolitiek	134
	Antisemitisch beleid	135
15	De opinievorming over het fascisme en zijn leider	137
	Fascisme, een nieuw verschijnsel	137
	Het vernieuwende van het fascisme	138
	De rol van de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog	138
	De informatievoorziening door de pers	139

De afhankelijkheid van de pers	139
De beoordeling van het fascisme	140
Einde van de positieve commentaren over het fascisme	142
Mussolini	143
Een onvoldoende kritische pers	144
Epiloog	146
Chronologie	150
Noten	154
Literatuur	171

Inleiding

De Europese geschiedenis van de twintigste eeuw is sterk bepaald door de ontwikkeling van het fascisme. In Italië werd het fascisme kort na de Eerste Wereldoorlog voor het eerst in praktijk gebracht. Het Italiaanse fascisme diende als voorbeeld en inspiratiebron voor ontwikkelingen in veel andere landen, zowel binnen als buiten Europa. Zonder het succes van de Mars naar Rome in oktober 1922, zou Hitler in Duitsland misschien met minder zelfvertrouwen een greep naar de macht hebben gedaan en zou het fascisme in andere landen, zoals in Oostenrijk en Spanje, niet zo sterk tot ontwikkeling zijn gekomen.

Het Italiaanse voorbeeld liet ook zien dat een staatsgreep niet perse nodig is om de macht te veroveren. De macht kan ook op grondwettelijke wijze, zij het met de dreiging van geweld, verkregen worden en voor lange tijd behouden blijven. Het Italiaanse voorbeeld toont ook dat in korte tijd radicale veranderingen tot stand kunnen worden gebracht en dat een regime zich zonder al te veel problemen kan ontdoen van de oppositie en de democratische instituties. Voorwaarde daarvoor is dan wel de steun van het leger, het politieke establishment en van intellectuelen, van filosofen, juristen, economen, schrijvers en journalisten. Voorwaarde is ook de medewerking van de pers.

Intellectuelen

In de literatuur worden de activiteiten van fascistten en ultranationalisten na de Eerste Wereldoorlog en de geleidelijke machtsontplooiing in de steden en dorpen van vooral Noord- en Midden-Italië uitvoerig beschreven. Fascisten traden met grof geweld op tegen bedrijfsbezettingen en landhervormingen van socialistische arbeiders en boeren en kregen daarbij de steun van industriëlen en landeigenaren. In 1922 waren de fascistten een politieke factor van betekenis geworden en konden zij betrekkelijk eenvoudig de macht in de staat overnemen. Democraten, liberalen, conservatieven en katholieken in Italië hebben deze ontwikkeling echter mogelijk gemaakt of getolereerd.

Relatief weinig aandacht is besteed aan de rol van intellectuelen, die het fascisme op cruciale momenten hebben gesteund. Sommigen hebben zich er van af gekeerd toen het eigenlijk al te laat was. Een treffend voorbeeld is de internationaal bekende filosoof Benedetto Croce. Als senator gaf Croce in 1922 steun aan het nieuwe fascistische regime, omdat hij meende dat daarmee een eind kon komen aan een periode van onrust, wanorde en geweld. Hij bleef het regime steunen, ook toen in de jaren daarna het ge-

weld bleef voortduren. Croce begon het fascisme te bekritisieren toen socialisten, communisten en antifascistische katholieken al vijf jaar het slachtoffer waren geweest van geweld en vervolging en de eerste stappen tot afbraak van de rechtsstaat al door de senaat waren goedgekeurd. In 1925 nam hij afstand van het regime van Benito Mussolini met de publicatie van het manifest van niet-fascistische intellectuelen. Voor Croce betekende dit niet dat hij ook alle daden van het regime ging veroordelen. Als fervent nationalist was hij enthousiast over de veroveringsoorlog in Ethiopië, maar hij liet het regime wel weten dat dit niet betekende dat hij zich tot het fascisme ging bekeren.

Een oordeel over de opstelling van Croce kan moeilijk in termen van zwart of wit worden gegeven. Bij hem zijn vele grijstinten aanwezig. Eenzelfde worsteling tussen loyaliteit aan de Italiaanse natiestaat en afkeer van het fascistisch geweld kan ook bij andere intellectuelen worden waargenomen, zoals bij de liberaal democratische parlementsleden Francesco Nitti, Giovanni Amendola en Luigi Albertini, die ook directeur was van de *Corriere della Sera*.¹

De Italiaanse pers

De opkomst van het fascisme werd door de belangrijkste niet-socialistische kranten gesteund. De *Corriere della Sera*, de krant van de financiële en commerciële elite van Milaan en de meest invloedrijke krant van Italië, keek vanaf het begin neer op Mussolini. Deze liberale krant, met een oplage van 450.000 exemplaren, beschouwde hem echter als een noodzakelijk kwaad. De regering was slap en trad passief op tegen het socialistische gevaar. Alleen de fascistena konden de socialisten en communisten in toom houden. Het fascisme steunde, volgens de *Corriere della Sera*, het economisch liberalisme en zou het nationaal zelfbewustzijn kunnen versterken. Toen de fascistena in Augustus 1922 het gemeentehuis van Milaan overnamen, weigerde de krant dit fascistische geweld te veroordelen.

Bij Albertini groeide na de machtsovername de twijfel over de ware bedoelingen van de fascistena. De moord op Matteotti was voor hem doorslaggevend om zich tegen Mussolini te keren, met als gevolg dat hij in 1925 door de eigenaren werd ontslagen als directeur van de krant.² Ook de katholieke pers reageerde welwillend op de machts-overname. Van de liberale kranten stelde alleen de Turijnse krant *La Stampa* zich kritisch op. Luigi Salvatorelli, de hoofdredacteur van *La Stampa*, vreesde dat het fascisme uit was op de vernietiging van de liberale staat.³

De socialistische pers en de communistische *L'Ordine Nuovo* stonden vanaf het begin vijandig tegenover het fascisme.

Na de Mars naar Rome en de benoeming van Mussolini door de koning tot minister-president van een coalitieregering, waarin de fascistena nog in de minderheid waren, volgde de systematische afbraak van de rechtsstaat. De oppositie werd uitgeschakeld, intellectuelen werden gedwongen zich te conformeren, de pers werd gecensureerd en de parlementaire democratie werd afgeschaft. Italië ontwikkelde zich geleidelijk tot een totalitaire staat, waarin nog maar één opvatting en één partij mochten bestaan.

Fascisme en de internationale pers

De buitenlandse pers zag dit gebeuren, berichtte erover en trachtte tot een beoordeling van de ontwikkelingen in Italië te komen. Bij veel kranten was vooral sprake van fascinatie voor wat in Italië aan de hand was en de ongekende dingen die daar gebeurden. In die volstrekte nieuwe situatie lukte het de ene krant beduidend beter dan de ander om een heldere lijn uit te zetten en tot een kritische en consistente beoordeling van de ontwikkelingen te komen.

De geschiedenis van het Italiaanse fascisme is ook de geschiedenis van één man, een dictator die vele jaren door miljoenen landgenoten werd toegejuicht en door een belangrijke minderheid werd verafschuwd en gehaat. Twintig jaar beheerste Mussolini niet alleen de Italiaanse politiek maar speelde hij ook een soms bepalende rol op het Europese toneel. Twintig jaar lang was hij de meest besproken en populairste politicus en regeringsleider in Europa. De internationale pers was gefascineerd door zijn persoonlijkheid. Vol overtuiging, kracht uitstralend, onvoorspelbaar, impulsief, wreed en meedogenloos maar ook vol twijfel en gemakkelijk beïnvloedbaar. Vóór alles was hij een opportunist, die de macht wenste te veroveren en te behouden en daarom bereid was van mening te veranderen.⁴ Veel kranten bekritiseerden hem regelmatig, maar bleven vertrouwen houden in zijn goede bedoelingen. Zijn grote verdiensten voor Italië werden geprezen. Het bolsjewisme was verslagen, rust en orde waren teruggekeerd in het land.

Met die houding heeft de internationale pers in belangrijke mate bijgedragen aan de populariteit en het gezag van Mussolini in Italië zelf, maar ook in het buitenland. Veel werd de fascistische leider vergeven. De territoriale expansie en de koloniale oorlogen werden eerst bekritiseerd, maar konden uiteindelijk op begrip rekenen. De meeste kranten toonden hun bezorgdheid, maar geloofden niet echt dat hij uit was op een nieuwe grote oorlog in Europa.

In die context hebben de Nederlandse kranten bericht en geoordeeld over de ontwikkeling van het Italiaanse fascisme.

Fascisme en de Nederlandse pers

In deze studie staat de informatievoorziening over en de beoordeling van het fascisme door de Nederlandse pers centraal. Hoe werd toen door de Nederlandse pers tegen de ontwikkeling van het Italiaanse fascisme, de afbraak van de democratische rechtsstaat en de oorlogsvoorbereiding aangekeken? Welke analyses werden door de redacties gemaakt? Wat was de opinie van politici en intellectuelen die Italië hadden bezocht? Welke informatie werd verspreid en welke informatie werd door de kranten terzijde gelegd of eenvoudigweg gemist?

Dit boek behandelt de periode van 1920 tot 1940 op basis van de artikelen die in de kranten zijn gepubliceerd. Door de bril van de kranten wordt naar de gebeurtenissen tussen de twee wereldoorlogen gekeken. Wel wordt, met behulp van de literatuur, nagegaan of alle belangrijke feiten en gebeurtenissen zijn opgemerkt en beoordeeld.

De vraag is of de pers zich bewust is geweest van haar rol in deze periode.

Het regime heeft er tijdens het interbellum alles aan gedaan om het fascisme een goede pers te bezorgen en invloedrijke buitenlanders, politici, wetenschappers, bibliothecarissen, schrijvers en kunstenaars, die Italië bezochten, een positieve indruk te geven van het nieuwe Italië en het elan van het fascisme. Dat gebeurde door buitenlanders te fêteren, door interessante conferenties te organiseren en invloedrijke buitenlanders een ontvangst door Mussolini te gunnen. Deze strategie heeft lange tijd doorgewerkt in de berichtgeving over Italië in de pers en in tal van publicaties.

Honderd jaar later kan, met de kennis van nu, op deze periode worden teruggekeken. De ontwikkelingen kunnen worden geanalyseerd. De vraag kan worden gesteld hoe de rampen van het fascisme misschien voorkomen hadden kunnen worden en of uit de gebeurtenissen lering kan worden getrokken voor de toekomst. Niemand wist in 1922 of 1932 waar het allemaal op uit zou draaien, maar er werd, ook in de pers, wel degelijk gewaarschuwd voor de gevolgen als het fascisme niet de pas zou worden afgesneden. Deze kritische stemmen werden te weinig gehoord of weggezet als pessimistisch en overdreven.

De pers en de publieke opinie

Mensen in Nederland waren voor hun informatie sterk afhankelijk van de pers. De radio speelde in de twintiger jaren nog nauwelijks een rol. De pers had daarmee een sterke invloed op de publieke opinie. Dat was zeker het geval bij de lezers van de kranten die aan een zuil gebonden waren. De liberale pers, de katholieke pers, de protestantse pers, de antirevolutionaire pers, de sociaaldemocratische pers en de communistische pers fungeerden voor hun trouwe lezers als een baken. Het lijkt geen twijfel dat ook de grootste krant van Nederland, *De Telegraaf*, die niet aan een zuil gebonden was, door de wijze waarop het nieuws werd gebracht, door de koppen die werden gekozen, door vaak sterk gekleurde opiniërende artikelen en redactionele bijdragen, op veel mensen een grote invloed heeft gehad.

Op basis van bronnenonderzoek, verslagen, filmbeelden, persoonlijke documenten en tal van publicaties weten we inmiddels vrij precies wat er in de twintig jaar tussen 1920 en 1940 is gebeurd en zijn we steeds beter in staat fictie van feiten te onderscheiden. Al die kennis had de krantenlezer toen niet. De lezer was afhankelijk van het nieuws dat door de redacties werd geselecteerd, gefilterd en van commentaar werd voorzien. Wel stond het iedereen vrij ook van andere kranten kennis te nemen, bijvoorbeeld in de openbare leeszalen.

Kranten konden voor hun informatie putten uit tal van bronnen: nieuwsagentschappen, buitenlandse kranten, maar ook eigen correspondenten. In dat opzicht maakte de verzuiling met haar politieke en religieuze diversiteit het in principe wel mogelijk van sterk uiteenlopende opvattingen kennis te nemen. Of dat ook feitelijk gebeurde, is een andere zaak.

Bij het analyseren van de kranten is dankbaar gebruik gemaakt van het feit dat inmiddels veel kranten uit deze periode door de Koninklijke Bibliotheek zijn gedigitaliseerd

en daardoor beter toegankelijk en doorzoekbaar zijn geworden. De meeste aandacht is daarbij besteed aan de landelijke pers, maar ook van publicaties in de regionale pers is gebruik gemaakt.

Daarbij ging het er niet primair om een analyse per krant of per kleur van de kranten te maken, maar vooral om een zo goed mogelijk beeld te krijgen van de informatievoorziening over verschillende aspecten van het Italiaanse fascisme en de daaraan gekoppelde opinies. In veel gevallen verschenen identieke berichten over gebeurtenissen in alle kranten omdat gebruik werd gemaakt van nieuwsagentschappen. Niet alle kranten zijn in dat geval in de lijst met referenties opgenomen.

Op basis van een ruime selectie uit duizenden artikelen ontstaat een helder en ook genuanceerd beeld van de opinievorming door de Nederlandse pers. De selectie is zorgvuldig uitgevoerd maar blijft uiteindelijk een subjectieve keuze.

De landelijke pers

De totale oplage van de landelijke pers bedroeg in 1930 ongeveer 600.000 exemplaren en in 1939 ruim 786.555. Volgens de pershistoricus Huub Wijffjes was dit laatste aantal als volgt verdeeld:

Protestantse pers	42.975
Liberale pers	83.639
Soc.dem. pers	82.792
Rooms-katholieke pers	86.616
Neutrale pers	452.100
Overig	38.433

De belangrijkste landelijke kranten waarvan artikelen in dit boek zijn opgenomen, zijn *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (liberaal), *Algemeen Handelsblad* (liberaal), *Het Vaderland* (liberaal), *De Standaard* (protestants/antirevolutionair), *De Nederlander* (protestants/christelijk historisch), *De Banier* (protestants/christelijk reformatorisch), *De Tijd* (katholiek), *De Maasbode* (katholiek), *De Volkskrant* (katholiek), *Het Centrum* (katholiek), *Het Volk* (sociaaldemocratisch), *Voorwaarts* (sociaaldemocratisch), *De Tribune/Het Volksdagblad* (communistisch) en *De Telegraaf*. De als 'neutrale pers' aangeduide *De Telegraaf* met 115.657 abonnees en de redactioneel ermee verbonden *De Courant Het Nieuws van den Dag* met 336.443 abonnees waren de meest gelezen dagbladen.⁵

Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw was de Nederlandse politiek in belangrijke mate bepaald door de liberalen. Al in de eerste helft van de 19^e eeuw speelden twee grote landelijke liberale kranten, het *Algemeen Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, een belangrijke rol. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* ontwikkelde zich tot een invloedrijke krant met veel aandacht voor het buitenland, een groot netwerk van correspondenten, relaties met buitenlandse kranten en werd lange tijd als voorbeeld voor andere kranten beschouwd. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* was

geen partijkrant maar kon wel geacht worden de liberale opvattingen te verkondigen.⁶ Volgens de historicus Frank van Vree profileerde deze krant zich in de dertiger jaren als de krant voor ‘het beschaafde Nederland’.⁷ Het *Algemeen Handelsblad* kan worden aangeduid als een rechts-liberale krant. Veel aandacht werd besteed aan financieel-economisch nieuws en de zaken werden vaak vooral vanuit economische belangen beoordeeld. Volgens van Vree had het *Algemeen Handelsblad* een grilliger en minder vastberaden karakter dan de *Nieuwe Rotterdamse Courant*.

Het in Den Haag verschijnende dagblad *Het Vaderland* had een wat progressiever liberale signatuur en onderscheidde zich onder meer ook door relatief veel aandacht te schenken aan kunst en cultuur.

De Standaard was de krant van de Anti-Revolutionaire Partij, in 1879 gesticht door Abraham Kuiper, met als doel de calvinistische beginselen in de politiek te brengen. In *De Standaard* kon Hendrik Colijn, vanaf 1 april 1922 de opvolger van Kuiper als partijleider en hoofdredacteur, zijn mening geven over alle belangrijke onderwerpen.⁸

Zoals *De Standaard* verbonden was met de ARP was *De Nederlander* verbonden met de Christelijk-Historische Unie, die uitging van de beginselen van het protestantisme. De politiek leider van de CHU was ook hoofdredacteur van deze krant. *De Nederlander* volgde een conservatieve lijn en was van oordeel dat de pers leiding moest geven en een opvoedende taak had.⁹ *De Banier* was de krant van de Staatkundig Gereformeerde Partij en beoordeelde het nieuws vanuit christelijk-reformatorisch perspectief.

De Nederlandse katholieken kenden een grote variëteit aan landelijke, regionale en lokale kranten, waarbij niet zo zeer de band met de Katholieke Staatspartij van belang was, als wel de relatie met de katholieke kerk. De aanwijzingen van de kerk speelden een bepalende rol in het redactionele beleid van de katholieke landelijke pers. Door dit vaste referentiepunt ontlieden *De Tijd* en *De Maasbode* elkaar niet veel in de beoordeling van wezenlijke zaken. Toch kreeg vooral vóór de Tweede Wereldoorlog *De Tijd* van *De Maasbode* regelmatig het verwijt af te wijken van de rechtzinnige leer.¹⁰ De oplagecijfers van *De Maasbode* waren steeds beduidend hoger dan die van *De Tijd*. Terwijl ‘*De Tijd*, volgens van Vree, vooral gelezen werd door intellectuelen, ondernemers en geestelijken, richtte *De Maasbode* zich primair op middenstanders, handelaren en ondernemers’.¹¹ *Het Centrum* wilde een meer vooruitstrevende koers varen dan *De Tijd* en *De Maasbode* en ertoe bijdragen de katholieken uit hun isolement te halen. In 1921 kwam er met het verschijnen van *De Volkskrant*, een initiatief vanuit de katholieke arbeidersbeweging, ook een wat meer sociaal geluid naar voren en wat meer nuance ten aanzien van de vakbeweging.¹²

In 1900 richtten de sociaaldemocraten *Het Volk* op. *Het Volk* zou moeten dienen als spreekbuis voor de opvattingen van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, de SDAP, en kreeg daarmee het karakter van een partijkrant. Uitgangspunt was een democratisch streven naar een socialistische maatschappij.¹³ Naast *Het Volk* fungeerde het blad *Voorwaarts* als een populaire socialistische familiekrant. Pas in 1927 gingen deze twee kranten samen in één onderneming, de NV Arbeiderspers.

De radicale vleugel van de SDAP publiceerde vanaf 1907 een eigen weekblad: *De Tribune*. Deze linkervleugel splitste zich in 1909 af en richtte de Sociaal-Democrati-

sche Partij op. In november 1919 veranderde de partij haar naam in Communistische Partij in Nederland en sloot zij zich aan bij de door Moskou gecontroleerde Communistische Internationale.¹⁴ Financieel werd *De Tribune* door de Comintern overeind gehouden.¹⁵

De Telegraaf werd in 1893 opgericht en was niet aan een partij of geestelijke stroming gebonden. De krant onderscheidde zich van andere kranten door de opmaak, door een populaire manier om het nieuws te brengen maar ook door rubrieken die voor verschillende doelgroepen in een gezin aantrekkelijk waren. In de loop van de jaren twintig schoof *De Telegraaf* op naar rechts.¹⁶ In 1935 bereikten *De Telegraaf* en *De Courant/Het Nieuws van den Dag* samen ruim 400.000 huisgezinnen. De lezers van *De Telegraaf* woonden voornamelijk in de grote steden, en dan met name in Amsterdam. De meeste abonnees waren vooral te vinden onder intellectuelen en middenstanders.¹⁷

Alhoewel de meeste artikelen uit bovengenoemde kranten afkomstig zijn, wordt ook regelmatig verwezen naar artikelen uit de regionale pers. Meestal maakten de regionale kranten gebruik van internationale persdiensten, een enkele keer van de diensten van een correspondent.

Er is voor gekozen veel citaten uit de kranten op te nemen, omdat deze goed de gedachtewereld uit die tijd weergeven. Bij deze citaten is de oude spelling vervangen door de nieuwe spelling. Aan de inhoud doet dit geen afbreuk.

Indien in deze publicatie wordt gesproken over ‘de pers’ wordt daarmee de Nederlandse pers aangeduid. Datzelfde geldt voor ‘de krant’ of ‘de kranten’. Waar het gaat over de Amerikaanse, Engelse of Franse pers zal dit expliciet worden aangegeven.

De pers en de verschillende aspecten van het fascisme

In dit boek wordt de historische ontwikkelingen van het fascisme in de periode van 1920 tot 1940 gevolgd, te beginnen met de Italiaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog die tot veel teleurstellingen leidde, tot wrok over het niet nakomen van de beloften van de geallieerden en tot de eigenmachtige poging om dan maar zelf verhaal te halen door de bezetting van de havenstad Fiume, het tegenwoordige Rijeka. Vervolgens wordt nagegaan hoe de pers de dreiging van een ‘bolsjewistische revolutie’ heeft beoordeeld en op het daaropvolgende fascistische geweld heeft gereageerd. De vraag daarbij is in hoeverre de angst voor het communisme bepalend is geweest voor de houding van de niet-socialistische, burgerlijke pers ten aanzien van het fascisme en of ook andere factoren een rol hebben gespeeld.

In het najaar van 1922 was er veel aandacht voor en bezorgdheid over een mogelijke staatsgreep door de fascistten. De vreedzaam verlopen Mars van 30.000 fascistten naar Rome en de benoeming van Mussolini door koning Victor Emmanuel III tot minister-president zorgden voor optimisme bij veel kranten en de verwachting dat Italië een toekomst van rust en orde tegemoet zou gaan.

Naast het volgen van belangrijke gebeurtenissen in de tijd, zoals de verovering van

Honderd jaar geleden kwam **BENITO MUSSOLINI** in Italië aan de macht en werd de eerste fascistische staat gevestigd. Hoe stelden de Nederlandse kranten zich op tijdens de opkomst en regeerperiode van Mussolini? Werd het fascisme als een gevaar voor vrijheid en democratie in Europa beschouwd? Week de houding van de Nederlandse pers daarin af van de pers in andere landen?

Door de ogen van journalisten wordt gekeken naar de gebeurtenissen tussen 1920 en 1940. Alle belangrijke aspecten van het fascisme komen daarbij aan de orde: het geweld, het uitschakelen van de oppositie, de systematische afbraak van de rechtsstaat, de rol van het Vaticaan, imperialisme en kolonialisme, de rol van de intellectuelen, racisme en antisemitisme.

Aanvankelijk waren veel kranten verheugd dat het bolsjewisme in Italië geen kans meer kreeg en dat rust en orde waren hersteld. Geleidelijk werden de meeste kranten steeds kritischer over het fascisme, maar bleven Mussolini zien als een goede dictator. Misdaden werden snel vergeten of goed gepraat. Het fascisme was nog niet 'besmet'.

De methoden van het Italiaanse fascisme en de reacties daarop zijn ook na honderd jaar heel herkenbaar. Er zijn aantoonbare verschillen met de huidige tijd, de overeenkomsten zijn echter soms onthutsend.

Hans Geleijnse (1947) was bibliothecaris van de Universiteit van Tilburg en het Europees Universitair Instituut in Florence en president van LIBER, de organisatie van Europese researchbibliotheken. In 2018 promoveerde hij aan de Radboud Universiteit Nijmegen op een proefschrift over de Nederlandse pers en het fascisme in Europa (1919-1933).

